Ģ. ELIASA JELGAVAS
VĒSTURES
UN MĀKSLAS MUZEJS

RAKSTI IV

Zinātniskās konferences
PROTESTANTISKAJAM KULTŪRAS MANTOJUMAM ZEMGALĒ
440
referāti

JELGAVA 2008

Dr. Darius Petkūnas,
Klaipēdas Universitāte (Lietuva)

KURZEMES LUTERĀŅU BAZNĪCAS LITURĢISKĀS TRADĪCIJAS VEIDOŠANĀS UN ATTĪSTĪBA 16.-18. GADSIMTĀ.

Luteriskās reformācijas pusē pārgājušajā Kurzemē 16. gadsimtā neizveidojās tik nozīmīga galvaspilsēta un metropole kāda Vidzemē bija Rīga vai Igaunijā Tērbata un Tallina. Kurzemnieki pēc parauga nereti skatījās uz blakus esošajiem rīdziniekiem. Tas parādījās ne tikai civilajās lietās, bet arī attiecībā uz baznīcas dzīvi, tās mācību, ticības praksi un dievkalpojumu liturģiju. Pēcreformācijas laikā Kurzemes baznīca neveidoja savu agendu un citus baznīcas dokumentus, bet izmantoja 1530. gada Brīsmaņa Rīgas liturģiju.

Situācija izmainījās pēc Livonijas kara, kad sabruka Livonijas valsts un uz tās drupām kā Polijas-Lietuvas vasaļvalsts, izveidojās Kurzemes hercogiste,. Kurzemes hercogistes pirmais hercogs Gothards Kelters dzīvoja valstī, kurā bija gan katoļu gan reformātu konfesiju piederīgie, tomēr viņš galvenokārt rūpējās par luteriskās baznīcas nostiprināšanu. Pirmie soļi uz to tika sperti 1565. gadā, kad viņš nozīmēja savu galma mācītāja Stefana Bīlovu (Stephan Bülow) par hercogistes superintendantu un atbalstīja vizitāciju organizēšanu visās draudzēs. Vizitāciju rezultāti bija ļoti līdzīgi tiem, kurus Luters piedzīvoja pēc 1529. gada vizitācijām Saksijas draudzēs un par kuriem viņš izsaucās: "Kāds sajukums!" Hercogs Gothards saprata, ka reformācijas novešanai līdz galam ir jāierāda prioritāte citu valsts lietu starpā.

Reformāciju Kurzemes hercogistes baznīcās līdz galam iedzīvināja divi dokumenti. Pirmais – 1570. gadā Einhorna un Heninga sagatavotā reformu programma, kura ietvēra norādījumus kā organizēt vizitācijas un kā turpināt reformāciju. Otrs – 1570. gadā Einhorna sarakstītā un 1572. gadā Rostokā publicētā Baznīcas dievkalpošanas kārtības grāmata (Kirchenordnung). Šī darba trešā daļa nosaka dievkalpojuma liturģisko kārtību. Bībeles un agrīnās kristīgās baznīcas laikos diena iesākās ar saulrietu, tāpēc arī svētdienas svinēšana iesākās ar sestdienas saulrietu. Šī doma ir saglabāta 16. gadsimta Kurzemes liturģijā, tādēļ svētdienas svinēšana iesākas ar sestdienas vakara dievkalpojumu – vesperi. Svētdienas rīts Kurzemē, tāpat kā tajā laikā Rīgā, iesākās ar agro rīta dievkalpojumu – matutīnēm 6.00 no rīta, kam, tiklīdz altāris bija sagatavots, sekoja Svētā Vakarēdiena dievkalpojums. Uz altāra aizdedzināja divas sveces, bet trešo sveci aizdedza uz kanceles. Nekur citur sveces netika dedzinātās. To pamatoja ar nepieciešamību izvairīties no asociācijām ar elku kalpību, kas bija saglabājusies attiecībā uz sveču dedzināšanu.

Dievkalpojums iesākās ar antifonu "Nāc Svētais Gars" (Veni Sancte Spiritus) dziedāšanu latīniski vai vāciski, vai arī baznīcas dziesmām "Mēs tevi lūdzam, Svētais Gars", vai "Nāc Svētais Gars, nāc patiess Dievs". Antifona dziedājumam sekoja oktāva no 119. psalma vai arī pirmā, otrā, vai trešā psalma dziedāšana vācu valodā. Pēc tam tika turēti lasījumi no Vecās vai Jaunās Derības un tad – vai nu kā Rīgā, tika vāciski dziedāts "Dievs tevi slavējam" (Te Deum laudamus), vai arī Lutera pārfrāzējums "Dievs Kungs Tevi slavējam" ("Herr Gott, dich loben wir").

Tas, cik izvērsta bija dievkalpojuma liturģija, bija atkarīgs no baznīcas ēkas lieluma. Hercoga galma kapelā, lielo draudžu baznīcās dievkalpojumos piedalījās mācītāji, diakoni, draudzes skolu skolotāji. Mazajās lauku draudzēs, kurās kalpoja vienīgi viens mācītājs dievkalpojuma kārtība bija vienkāršāka.

Svētdienās un svētku dienās mesa – Svētā Vakarēdiena dievkalpojums, sākās ar introitu latīņu valodā vai baznīcas dziesmu vācu valodā. Dziedājumi "Kungs apžēlojies" (Kyrie) un "Gods Dievam Augstībā" (Gloria in Excelsis) tika dziedāti vai nu latīniski vai vāciski, vai arī vācu valodā dziedātu Nikolaja Decija (Nicolaus Decius) korāli "Lai slava Dievam ir un gods". Tam seko salutācija – mācītāja sveicinājums "Tas Kungs ar jums", kolektes lūgšana un Jaunās Derības vēstules lasījums. Pēc tam dziedāja Allelūjā

dziedājumu vai traktus vai sekvenci (sequentia pro tempore), un īsāku vai garāku litāniju. Tam sekoja salutācija un mācītāja lasīts dienas evaņģēlijs. Kā atbilde uz to latīniski vai vāciski tika skaitīta ticības apliecība vai dziedāts Lutera parafrāzējums "Uz Dievu Tēvu ticam mēs" ("Wir glauben all' an einen Gott"). Dievkalpojuma kanceles daļa sākas ar lūgšanu, ko noslēdz klusi sacīta "Mūsu tēvs" lūgšana. Vācu draudzēs spredikot bija paredzēts par svētdienas evaņģēlija tēmu, latviešu draudzēs – par katehisma gabaliem. Spredikis nedrīkstēja būt garāks par vienu stundu. Spredika noslēgumā tika sacīta pateicības lūgšana, kā arī mācītājs pamācīja un mudināja draudzes locekļus lūgt par aktuālām paša un draudzes vajadzībām.

1570. gada Kurzemes liturģijā ir paredzēts, ka Svētai Vakarēdiens tiek svinēts katru svētdienu. Rīgā tajā laikā dievkalpojumā vēl tika lietota latīņu valoda, bet Kurzemē dievkalpojums pa lielākai daļai notika vāciski. Hercoga galmā un citās lielākajā baznīcās lielajos svētkos Ziemassvētkos, Lieldienās un Vasarsvētkos tika lietoti atbilstošās prefācijas. Svētā Vakarēdiena konsekrāciju iezīmēja zvaniņu zvanīšana un prefācija. Pēc konsekrācijas koris dziedāja "Jesaja senais pravietis" ("Jessia, dem Propheten") un "Svēts ir" (Sanctus) no Lutera vācu mesas. Šiem dziedājumiem sekoja "Mūsu Tēvs" lūgšanas dziedājums un "Dieva Jērs" (Agnus Dei) vai arī "Ak, šķīstais Dieva jēriņ". Pēc tam "Dieva Miers" (Pax Domini)evaņģēliskais grēku piedošanas apliecinājums un svētīšana.

Svētais vakarēdiens tika izdalīts saskaņā ar Rīgas kārtību. Tas, kas paliek pāri no vīna ir jāizdzer pēdējam komunikantam, ne mācītājam. Kurzemes agenda neko nesaka par to, kā dievkalpojums noslēdzās. Līdz ar to var pieņemt, ka tas noslēdzās tāpat kā Rīgā, ar pateicības lūgšanu pēc Svētā Vakarēdiena un "Pateiciet Tam Kungam," un svētīšanu.

Bez svētā vakarēdiena dievkalpojuma bija paredzēts arī turēt svētdienas vakara dievkalpojumu – vesperi 13.30, kurā lietoja Baznīcas gada laikam atbilstošu antifonu un dziesmas. Mācītājiem bija paredzēts vienmēr būt atbilstoši ģērbtiem – katrā svētā vakarēdiena dievkalpojumā altārī ir jāvalkā alba, simbolizējot eņģeli par ko rakstīts Maleahija grāmatas 2. nodaļā. Augstajos svētkos var valkāt kazulu vai citus mesas liturģiskos apģērbus. Kancelē mācītājs var valkāt kasoku jeb talāru.

Einhorna 1570. gada Kurzemes Baznīcas dievkalpošanas kārtība ir vienīgā, kas šajā laikā ir uzrakstīta Baltijas valstīs. Šis dokuments mums sniedz plašu informāciju par dievkalpojuma vadīšanu, mācītāja kalpošanu un Baznīcas dzīvi Kurzemē. Šajā dokumentā plaši tika izmantot Brīsmaņa Rīgas Agenda, kā arī Vitenbergas baznīcas kārtība. Tomēr verdziski netiek sekots ne vienai, ne otrai. Einhorns papildināja Rīgas agendu pievienojot kazuāliju formas, lai baznīcā būtu vienotība attiecībā uz tām. Viņš arī uzsver to, ka liela nozīme ir pareizā ceremoniāla mācīšanai draudzēs – kā pārmest krustu, kā nomesties ceļos un kā izpildīt citus ceremoniālos žestus. Šī dievkalpojuma kārtība ir evaņģēliska, bet nav ne reformātu, nedz katoļu ietekmēta. Tā ir sarakstīta ekumēnisko ticības apliecību, Augsburgas Ticības apliecības un Lutera Mazā katehisma garā.

Latviešu mācītāju agenda Kurzemes hercogistē pilnā mērā parādījās tikai 1727. gadā kopā ar rediģētu Dziesmu grāmatu. Par šo izdevumu atbildīgs bija Kurzemes baznīcas superintendants un Jelgavas pilsētas galvenais mācītājs Aleksandrs Grēvens (Gräven). Svētā Vakarēdiena dievkalpojums ir identisks 1685. gada Dziesmu grāmatā atrodamajam.

Darbs pie jaunas agendas vācu valodā Kurzemes hercogistē iesākās hercoga Ferdinanda Ketlera laikā, kurš valdīja no 1717.–1737. gadam. Steidzami bija jāveido jauna agenda, jo pāri Baltijas zemēm vēlās pietisma vilnis. Tā ietekmē ļoti cieta tradicionālā luterāņu liturģija. Pietisma ietekmē nonākušie mācītāji sāka patvaļīgi rīkoties ar dievkalpojuma kārtību – atmest kādas liturģijas daļas vai vispār zemu to vērtēt. Tērbatas universitātes teoloģijas fakultāte izrādījās bezspēcīga apturēt šīs kustības izplatīšanos. Uz 1740. gadu pietisma ietekmē bija nonākuši augstākie konsistorijas locekļi kā Vidzemē tā Igaunijā. Vienīgi Kurzemes konsistorija un baznīca stājās pretī teoloģiju un liturģiju ārdošajiem jaunajiem teoloģiskajiem impulsiem. Konsistorija stipri stāvēja savās ortodoksā luterisma pozīcijās, bet lauku draudžu mācītāji paši sāka mainīt liturģiju. Lai gan lielajās vācu draudzēs joprojām

lietoja spēkā esošo agendu, laukos bija izveidojies haoss un patvaļa, nevarēja atrast divas draudzes, kuru dievkalpojumu kārtības būtu vienādas.

Hercogs Ferdinands Ketlers saprata, ka situācija ir nopietna, tāpēc uzdeva superintendantam Grēvenam sastādīt un publicēt jaunu Baznīcas dievkalpošanas kārtības grāmatu vācu valodā. Tā tika publicēta Jelgavā 1741. gadā. Tā ir iedalīt četrās galvenajās daļās un ietver Svētdienas propriumus, galvenos liturģiskos aktus, lūgšanas, formulārus kazuālijām. Jaunās dievkalpojuma kārtības vadlīnijās ir teikts, ka Svētais Vakarēdiens ir svinams katras svētdienas galvenajā dievkalpojumā, bet ir doti norādījumi par Vārda dievkalpojuma turēšanu. Tas parāda, ka pat vēl 18. gadsimta otrajā pusē, daudz vēlāk nekā citur Eiropā, Kurzemē vēl pilns Svētā Vakarēdiena dievkalpojums svētdienās bija vispāratzīta norma.

Salīdzinot ar iepriekšējo, 1570. gada agendu, 1741. gada agendas dievkalpojuma kārtība ir nedaudz nabadzīgāka. Nav skaidri norādītas dievkalpojuma daļa un vienīgā ceremonija, kas ir skaidri minēta, ir sevis apzīmēšana ar krusta zīmi. Nekas nav sacīts par to, kad draudzei jāsēž, kad jāpieceļas, kad jāmetas ceļos. Tanī pat laikā, ir jāatzīst, ka šis lielais darbs bija domāts agrākās 1570. gada dievkalpojuma kārtībā iedibinātās liturģijas rediģēšanai atbilstoši vēsturiskajai attīstībai. Citur Eiropā uz 1740. gadu reformācijas laikā izveidotās liturģijas bija jau nobīdītas malā vai atmestas. Prūsijā, piemēram, vairs bija atlicis tikai kails tradicionālā dievkalpojuma plāns. Tikai eksortācija (brīdinošs pamudinājums par sakramentu lietošanu "citkārt jūs no šīs maizes ēdat..."), Mūsu Tēvs lūgšana, un Kristus vārdi Svētā Vakarēdiena iestādīšanā un izdalīšana bija saglabāta.

Nākamā Kurzemes vācu agenda tika publicēta Jelgavā 1756. gadā. Tā lielā mērā atspoguļoja 1741. gada kārtību un izmaiņas bija nelielas. Svarīgi ir tas, ka Kurzemes baznīca šajā laikā joprojām stingri turējās pretim toreiz plaši jau ieviestai kārtībai, kurā dievkalpojumā laikā notiek vispārējā bikts un absolūcija. 1756. gadā šis jauninājums tika ievests Piltenē, bet citur Kurzemē joprojām norma bija privātā grēksūdze un grēku atlaišana. Jaunajā dievkalpojumu grāmatā joprojām bija paredzēts rituāls bikts krēsla (Beichtstuhl) iesvētīšanai.

Atjaunotu agendu vajadzēja arī Kurzemes latviešu draudzēm, tāpēc 1744. gadā Hartunga spiestuvē nodrukāja jauno agendu ar liturģiskajām ceremonijām un formulāriem. Arī šī darba redaktors bija superintendants Grēvens. Šī agenda tika no jauna izdota 1754. un 1771. gadā.

Kurzemē piētisms nekad nenostiprinājās. 18. gadsimta pirmajā pusē Kurzemes baznīca palika luteriski konfesionāla un ortodoksa. Tomēr jaunie, Hallē, Kēnigsbergā un citur studējošie mācītāji atpakaļ uz Kurzemi atnesa idejas par reliģisko iecietību un ne visai augstas domas par parakstīšanos zem konfesionālajiem dokumentiem. Reliģiskā tolerance ātri pārvērtās par teoloģisku vienaldzību un tas padarīja Kurzemes baznīcu par vieglu upuri racionālismam.

Tādējādi jau pirms 18. gadsimts bija beidzies, Kurzemes konsistorijas vadībā bija nonākuši racionālistiski noskaņotu mācītāji. Par Kurzemes baznīcas superintendantu 1786. gadā kļuva Dr. Okels (Ernst Friedrich Ockel), kurš par savu galveno uzdevumu uzskatīja baznīcas tālāku pielāgošanu racionālisma laika garam. Viņš bija pārliecināts, ka esošā baznīcas agenda ir novecojusi, aizspriedumiem un katolicisma elementiem pilna, un ka tā neatbilst modernajam, zinātniskajam pasaules redzējumam. Viņš uzskatīja, ka baznīcai un agendai nepieciešami ne tikai nelieli uzlabojumi un izmaiņas, bet ka dievkalpojumu kārtību ir pilnīgi jāpārstrādā un jāveido no jauna. Patiešām jaunu vīnu nevar liet vecos traukos.

1778. gadā pēdējais Kurzemes hercogs Pēteris Bīrons nozīmēja mācītāju Neanderu (Christoph Frederick Neander) veikt jaunas, Apgaismības laika garam atbilstošas dievkalpošanas Baznīcas kārtības izveidošanu. 1785. gadā tika publicēts Neandera agendas priekšlikums ar nosaukumu "1785. gada Baznīcas dievkalpošanas kārtības uzmetums" ("Entwurf zur Kirchenordnung 1785"). Neanders neiesacīja kādas acīm redzamas izmaiņas dievkalpojuma kārtības daļās. Draudze gatavojās svētdienai joprojām

sestdien 12.00 pulcējoties uz vesperēm vācu vai latviešu valodā. Dievkalpojumi svētdienās sākās 8.00 no rīta vasarā un 9.00 ziemā. Pēc tam, kad tie, kas saņems Svēto Vakarēdienu ir reģistrējušies, mācītājs iet altāri, saka grēksūdzes lūgšanu un ievadvārdus. Pēc kopējās grēksūdzes un absolūcijas, šī dievkalpojuma daļā noslēdzas ar grēknožēlas dziesmu un lūgšanu. Tad tika dziedāts Lutera Te Deum un mācītājs no altāra dzied "Gods Dievam augstībā." Pēc tam tika lasīta kāda no Jaunās Derības epistelēm vai cita atbilstoša Bībeles vieta un dziedāta dievkalpojuma galvenā dziesma. Pēc šīs dziesmas tika skaidrota viena no Katehisma daļām, draudze dziedāja ticības apliecināšanas dziesmu, un dievkalpojuma kanceles daļa turpinājās kā parasti. Kanceles daļa noslēdzās ar lūgšanu un aizlūgšanām. Ja dievkalpojumā netika svinēts Svētais Vakarēdiens, vai bija tikai nedaudz komunikantu, draudze dziedāja dziesmu un tika mācīti bērni. Tad mācītājs sacīja kolektes lūgšanu, svētīšanu un atlaišanas vārdus. Pilsētu baznīcās svētdienās un svētku dienās 15.00 notika vesperes.

Liekas, ka Neanders vēlējās palikt saiknē un pēctecībā ar iepriekšējo agendu, īpaši ar 1570. gada dievkalpojuma kārtību. Viņš mēģināja radīt iespaidu, ka viņš nevis pārbūvē māju, bet gan tikai pārkārto mēbeles. Viņa darba rezultāts nekad netika oficiāli apstiprināts, bet apgaismotā Kurzemes garīdzniecība to izmantoja, pamatojoties uz hercoga Bīrona, superintendanta un izglītoto pilsoņu atbalstu. Līdz ar to kurzemnieki bija izturējuši piētisma spiedienu un nepadevušies, bet krituši par upuri racionālismam. Nākamā Neandera Baznīcas dievkalpošanas kārtības redakcija tika publicēta Jelgavā1786. gadā. Jaunajā redakcijā bija izņemtas ārā tās liturģijas daļas, kuras viņš uzskatīja par neatbilstošām vai aizskarošām, tādas kā piemēram, krusta pārmešana.

Apgaismības atbalstītāji uzņēma Neandera agendu ar sajūsmu. Viens no visdedzīgākajiem Apgaismības agendas atbalstītājiem un veidotājiem bija mācītājs Dr. Vērts (Dr. Karl Dietrich Wehrt), kurš balstoties uz Neandera uzmetumiem veidoja savu dievkalpojuma kārtību. Tā tika publicēta 1786. gadā vienā sējumā kopā ar Neandera agendu ar nosaukumu "Kurzemes hercogistes un Zemgales publisko dievkalpojumu kārtība un lūgšanas."

Dr. Vērts sevi cildināja par mirkļa uztveršanu un iespējas izmantošanu apmierināt daudzo izglītoto cilvēku vēlēšanos pēc laika garam atbilstošas liturģijas, kas nāca novecojušās un nevajadzīgās Kurzemes liturģijas vietā. Vērts apgalvoja, ka ne tikai mācītāji, bet arī domājošie un cienījamie muižnieki un izglītotie draudžu locekļi ir noteikuši, ka vecās liturģiskās formas un ceremonijas nav Jēzus reliģijas izcilībai atbilstošas un cienīgas. Zinātne un Apgaismība ir darījusi cēlu šo laikmetu, tādēļ uzlabot liturģiju esot absolūti nepieciešams. Dr. Vērts apgalvo, ka šis uzdevums īpaši steidzams ir latviešu vidū, jo tie ir neizglītoti un nezinoši ļaudis, kurus jāiepazīstina ar skaistām dziesmām un garu pacilājošam runām, un tādējādi jāved viņus tuvāk Dievam. Tas darīs cēlākus, gan pašus latviešu, gan viņu valodu. Vecā liturģija ar tās primitīvajām praksēm, tādām kā eksorcisms kristību sakramentā, apgaismotos cilvēkus smīdina. Kurzemes baznīcu ir jāved āra no sajukuma un nekārtības, lai to vadītu cilvēku zināšanu un reliģijas jūtu gaisma. Tas ir vienīgais veids kādā var mazināt reliģisko vienaldzību un amoralitāti.

Visu Vērta darbu caurstrāvo Neandera ietekme. Faktiski, Vērts piedod miesu un pārvelk ādu pāri Neandera konstruētā Svētā Vakarēdiena skeletam. Pēc atbilstošas dziesmas nodziedāšanas kominikanti sapulcējas ap altāru un mācītājs viņus pamāca. Prefācijas vietā nāk "Gods Dievam augstībā" tonī dziedāta dziesma. Svētā Vakarēdiena konsekrācija ir paveidota sekojoši: "Tanī naktī, kad Jēzus kopā ar saviem mācekļiem pēdējo reizi ēda jūdu Pashā mielastu, savu tuvojošos ciešanu emociju pārņemts, tomēr joprojām izcili uzticībā Dievam stiprināts, Viņš ņēma maizi..." Pēc biķera svētīšanas draudze dzied īsu Sanctus. Svētā Vakarēdiena izdalīšanas laikā un pēc tam tiek dziedātas dziesma. Dievkalpojums noslēdzas ar īsu pateicības un slavēšanas dziesmu.

Otrā, mazliet rediģēta Pēterim Bīronam veltīta agenda tiek publicēta Kēnigsbergā 1792. gadā. Pēc būtības tā neatšķiras no 1786. gada varianta, vienīgi pievienotas ir jaunas

kolektes lūgšanas un lūgšanu paraugi. Arī šī jaunā liturģija nekad netika oficiāli pieņemta. Tradicionālisti to noraidīja, bet sekulārie racionālisti nejuta vairs nekādu vajadzību pēc baznīcas, kura atbalso viņu sentimentu, bet neko viņiem nedod. Lai gan racionālisma ietekmēti mācītāji lietoja šīs dievkalpojuma kārtības, viņu dievkalpojumu apmeklētāju skaits kritās, jo modernie racionālisti nejuta nekādu vajadzību pēc baznīcas apmeklēšanas. Tomēr sagatavotā liturģija atstāj lielu ietekmi gan uz baznīcu Kurzemē, gan uz luterisko baznīcu visā Krievijas impērijā. Vērta personā racionālisti Sanktpēterburgas konsistorijā atrada svarīgu sabiedroto, un viņa liturģiskā ekspertīze noderēja viņu pašu programmai novest baznīcu un tās dievkalpojumus 19. gadsimtam atbilstošā līmenī.

Apgaismības novadīšanu līdz vienkāršajiem latviešu zemniekiem uzņēmās mācītājs Johans Stenders, slavenā latviešu mācītāja un laicīgās literatūras pamatlicēja Gotharda Frīdriha Stendera dēls. Stendera eksperimentālais darbs bija pēdējā Kurzemē veidotā liturģija. Tā tika publicēta 1805. gadā, tanī pat gadā, kad Sanktpēterburgas konsistorija publicēja savu racionālisma garā veidoto agendu, kuru bija apstiprinājusi valdības ministrija un pats cars. Uz to brīdi visa politiskā un Baznīciskā vara no provinces bija pārbīdīta uz impērijas galvaspilsētu. Konservatīvie Kurzemes mācītāji turpināja lietot 18. gadsimta liturģiskās formas, līdz tam brīdim, kad tika publicēta jauna 1832. gada agenda, kurā racionālisma iezīmes vairs gandrīz nebija manāmas.

SATURS

		lpp.
Pāvils Brūvers	Ievadvārdi	2
Gints Putiķis	Eiropas civilizācijas ceļš uz reformāciju – vēsturiskais fons. Reformācija Eiropā – jaunas idejas un izaicinājumi Eiropas sabiedrībai!	3
Ojārs Spārītis	Reformācijas laika arhitektūra un māksla Livonijā lielvaru politiskā spiediena un konfesionalizācijas apstākļos	9
Mārīte Jakovļeva	Ieskats Kurzemes hercogistes reliģiskajā dzīvē	24
Darius Petkunas (Lietuva)	Origins and Development of Liturgical Traditions in Courland in the 16th – 19th Centuries	31
Darius Petkunas (Lietuva)	Kurzemes luterāņu baznīcas liturģiskās tradīcijas veidošanās un attīstība 16.–19.gadsimtā	48
Sandra Gintere	Augusts Bīlenšteins (1826-1907) un viņa kristīgais mantojums	53
Aldis Barševskis	Jelgavas Sv. Annas ev. lut. baznīca un draudze (1562-2007) pārējo Jelgavas protestantisko dievnamu vēstures kontekstā	67
	Konferences norise attēlos	76

1.vāks Academia Petrina.1775. Arhitekts S. Jensens
4.vāks Jelgavas Sv. Annas ev. lut. katedrāle (Foto M. Stumbris)

© Izdevējs: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs
Atbildīgais par izdevumu Aldis Barševskis
Dizains Uldis Zuters
Iespiests SIA Dizains un Poligrāfija Jelgavā, Dobeles ielā 43

ISBN 978-9984-39-573-9

Izdevumu atbalsta

LATVIJAS EVAŅĢĒLISKI LUTERISKĀ BAZNĪCA

JELGAVAS SV. ANNAS EVAŅĢĒLISKI LUTERISKĀ DRAUDZE

KULTŪRKAPITĀLA FONDS